

ПОНЯТТЯ, ПСИХОЛОГО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРИМИРЕННЯ В ЮРИДИЧНІЙ ПСИХОЛОГІЇ ТА ЇХНІ ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ

**КОШИНЕЦЬ Віктор - доктор юридичних наук, професор кафедри
юридичної психології Національної академії внутрішніх справ м. Київ**

**ПЛЯСУН Галина - аспірант кафедри юридичної психології Національної
академії внутрішніх справ м. Київ**

УДК 343.951

DOI 10.32782/LAW.2020.3.28

У статті досліджуються проблемні питання які виникають в юрисдикційних процесах нашої країни під час застосування інституту примирення. Наводяться історичні періоди видозмінення примирення у залежності від психолого-правових критеріїв які необхідні і реалізуються цивілізацією на різних етапах її розвитку.

Також приділяється увага наданню законодавцем переваги юридичної складової у регламентації примирних процесів, та залишення поза увагою психологічних чинників якім повинен відповідати процес досягнення стану примирення. Тобто підкреслюється наявність правової регламентації інституту примирення яка присутня у юрисдикційних процесах і фактична відсутність психологічних механізмів які б надавали можливість сторонам досягти безконфліктного стану, а відтак казати про настання реального примирення. Враховуючи такий стан речей робиться висновок, що наразі досягається лише фактичне правове примирення, яке полягає в отриманні правового рішення про це, без з'ясування у сторін мети примирення, проведення з ними відновлюваних процедур. Як наслідок можливо казати про наявність двох загально пов'язаних складових поняття примирення, до першої з яких віднесемо емоційне досягнення стану примирення (здебільшого завдяки перемовинам), а до другої укладання угоди. При цьому на нашу думку друге без першого може дати лише юридичне вирішення конфлікту.

Аналізуються загальні критерії нашого законодавства за якими у юрисдикційному проце-

сі можливо досягти примирення, пропонується загальне визначення формально-юридичного примирення в юрисдикційних процесах. Крім того досліджуються думки вчених щодо поєднання психологічних і правових елементів примирення. За результатом аналізу пропонується виокремити чіткі засади необхідні у питанні досягнення психолого-правового стану примирення (у нашому понятті безконфліктного стану). Враховуючи зміст запропонованих засад надається пропозиція щодо загального визначення поняття примирення яке поєднує психологічні і правові елементи такі як відновлення почуття безпеки, долання психологічних переживань, досягнення взаємного прощення і безконфліктного стану і вже тільки потім підписання юридичної угоди.

Ключові слова: правове примирення, психологічне примирення, безконфліктний стан, примирення в юрисдикційному процесі, поняття примирення.

Вступ

У нашому суспільстві враховуючи обраний євроінтеграційний курс, не припиняється реформування та вдосконалення усіх напрямків законодавства, направлене на запровадження норм які вже тривалий час успішно діють у зарубіжних країнах. Зокрема розвиваються і процеси пов'язані з досягненням примирення сторін притоманні відновному правосуддю (розглядається законопроект «Про медіацію» № 3504 від 19.05.2020 тривалий час діє Національна служба посередництва і

примирення), а відтак потребують додаткової уваги питання поєднання психолого-правових елементів інституту примирення. Науковому дослідженню окремих питань пов'язаних з психолого-правовими аспектами інституту примирення приділяли увагу такі вчені, як І. Батіста, А. Ковальчук, К. Коваль, Ю. Меркулова О. І. Озерський, В. Радіонова-Водяницька, Н. Турмина, О. Федіна, О. Черновкий. Серед європейських вчених які досліджували дану тематику необхідно виділити Л. Грінхелгу, Р. Дарендорфа, М. Райта, Р. Фишера, М. Фоллета, У. Юрі та інших. Разом із тим в своїх дослідженнях науковці переважно приділяють увагу правовим чи психологічним аспектам примирення. У той же час комплексного вивчення юридико-психологічного змісту примирення в юрисдикційному процесі яке б поєднало ці два поняття і надало змогу покращити існуючі інститути притаманні примиренню у нашій країні і навіть впровадити нові які наприклад будуть стосуватися відновного правосуддя та ставити за мету досягнення не юридичного, а реального стану примирення між сторонами конфлікту на жаль проведено не було.

Постановка завдання

Метою дослідження є проведення аналізу застосування примирення у різних юрисдикційних процесах та звернення уваги на необхідність сприймати сутність примирення з точки зору двох спільних і взаємо поєднаних факторів між собою, права і психології. На підставі проведеного аналізу будуть запропоновані визначення та засади притаманні саме психолого-правовому поняттю примирення.

Результати дослідження

Розглядаючи питання досягнення примирення сторін, необхідно зауважити, що вони мають багате історичне підґрунтя, наприклад як стверджують Г. Берман та Е. Аннерс, примирення є феноменом, що виник раніше, ніж право і, більше того, саме бажання досягнути миру і стало основним спонукальним мотивом для виникнення права [1, с. 13-14].

Необхідно зазначити, що певні його складові були відомі нашому суспільству ще з часів Київської Русі. Наприклад досліджуючи зародження перших принципів примирення які мали психологічно правову основу на території нашої країни слід навести коротку редакцію Руської Правди яка виникла за часи існування Київської Русі і закріплювала принцип примирення потерпілого з порушником, що вказує про надання ідеї примирення правового характеру та на елементи розвинення примирення з точки зору психології з огляду на те, що примирення крім компенсації завданої шкоди повинно було завершуватися побратимством чи хресним цілуванням. Згодом переймаючи досвід Франції розвиваються прототипи примирних процедур за участю духовенства в якості посередників. Наступний етап розвитку та видозмінення примірювальних процесів який безпосередньо стосується нашої країни, відбувається після розпаду Київської Русі і припадає на укладання Литовських Статутів 1529, 1566, 1588 років. Положення Статуту 1588 р. діяли на більшості території нашої країни навіть у XVIII в., а Артикул 85 даного Статуту стосувався діяльності полюбовних судів, завдання яких було досягти примирення сторін. Крім того відповідно до Статуту 1588 р., в разі досягнення мирової угоди провадження розпочате на підставі звернення однієї із сторін припинялося. Разом із Литовськими Статутами на теренах сучасної України починаючи з XVI століття діяли норми козацького звичаєвого права, яке заохочувало примірювальні процедури ввівши таке поняття як «примирення між товаришами». Поміж інших складових які допомагають у примиренні сторін у козацькому праві необхідно відмітити залучення до примірювальних процесів найбільш авторитетних козаків які фактично виконували певні функції медіаторів. Також згідно козацького звичаєвого права під час вирішення спорів приватного характеру судді всіляко намагалися схилити сторони до примирення, а безпідставна відмова про це розглядалась навіть як можливість застосувати санкції до непоступливої сторони [2, с. 72-76]. Судова реформа Російської Імперії у

1864 році норми якої розповсюджувалися на частину території незалежної України передбачали створення мирових суддів головне завдання яких полягало у примиренні сторін. Наступний етап який необхідне відмітити, це етап - с 1917 по 1990 р. На протязі цього часу впроваджується у 1917 р. Декрет про суд № 1 у результаті чого відмінюється судова система, створена на основі Статутів 1864 р. Припиняють існування Інститути мирових суддів, які замінюють на місцеві суди. В наслідок введення у дію у 20-х рр. XX ст. інституту сільських громадських судів з'являються примирні камери, які потім видозмінюються в товариський суд колгоспів. Після зазначених, різких змін примірювальні процеси між сторонами у той час застосовувалися вкрай рідко, а вирішення розбіжностей між сторонами фактично перейняла на себе держава здебільшого приділяючи увагу у вирішенні спору чи відновленні порушених прав та обов'язків правовій складовій.

Разом з тим у найбільш розвинених країнах процеси покращення, еволюціонування примирення не залишалися на місці і наприкінці 80-х років XX ст. з'являються організації, мета та спеціалізація яких здійснювати сприяння у примирливому вирішенні спорів, наприклад лондонський Центр із вирішення спорів – ADR – Group [3, с. 107].

Після 16.07.1991 року, з набуттям нашою державою незалежності настає сучасний етап розвитку і вдосконалення елементів психолого-юридичного примирення сторін, це покликано видозміненням усього правового законодавства, зокрема прийняттям нових процесуальних кодексів, перший з яких (арбітражний процесуальний кодекс України) який потім трансформувався в ГПК України, у 2004 р. вступив у силу ЦПК України, у 2005 КАС України, самим останнім було запровадження нового КПК України у 2012 році. У кожному з цих кодексів наявні положення які можуть буди прийнятними для сторін які бажають досягти примирення.

Навивши власну думку історичних етапів які характеризують виникнення примирення між сторонами зазначимо, що ми не

претендуємо на єдине вірне бачення, адже погоджуємося із думкою М. Мاستила який вважає, що навіть з історичних джерел неможливо отримати надійні статистичні відомості про випадки застосування та різновиди врегулювання спорів, оскільки багато із них залишилися неописаними [4, с. 43].

У той же час можливо констатувати, що з набуттям незалежності видозмінення у питанні примирення стосуються фактично усіх юрисдикційних процесів, але передусім у питанні законодавчого закріплення юридичного факту примирення сторін.

Відтак аналізуючи діючі норми ЦПК України пропонуємо визначити примирення як: узгоджені на підставі взаємних поступок дії сторін спрямовані на врегулювання спору шляхом відмови позивача від позову чи заключення мирової угоди яка має стосуватися лише їх прав та обов'язків, не шкодити правам третіх осіб і затверджуватися судом.

Враховуючи норми ГПК України процес примирення можливо розглядати як: узгоджені на підставі взаємних поступок дії сторін, у разі необхідності за участі судді чи посередника, спрямовані на врегулювання спору шляхом відмови позивача від позову, залишення його без розгляду чи заключення мирової угоди яка має стосуватися лише їх прав та обов'язків і затверджуватися судом.

Щодо визначення поняття примирення за нормами діючого законодавства КАС України можливо запропонувати наступне: примирення це повне або часткове врегулювання спору на підставі взаємних поступок сторін результатом чого є визначення умов викладених у заяві про примирення які не можуть суперечити закону і затверджені ухвалою суду.

А процес примирення сторін згідно положень КПК України пропонуємо визначити як добровільну угоду, яка повинна відповідати інтересам суспільства, між суб'єктами угоди про примирення і за їх ініціативи, з дотриманням прав кожної із сторін, сутністю якої є примирення сторін і узгодження дій спрямованих на повне, всебічне відновлення прав потерпілого у найкоротший термін, що повинно бути перевірено та затверджено судом.

Узагальнюючи дані визначення, примирення з точки зору права розглядати як: підписання ініційованої суб'єктами примирення добровільної угоди, в якій на підставі взаємних поступок зазначаються її умови, строки виконання, яка не може суперечити закону, шкодити інтересам третіх осіб і повинна бути затверджена шляхом прийняття відповідного судового рішення.

Тобто ми прослідковуємо закладену законодавцем наявну юридичну складову у досягненні примирення. Разом із тим в нашому розумінні між досягненням «фактичного» і реального примирення існує велика різниця, саме тому ми будемо наполягати на необхідності впровадити в юрисдикційні процеси дві взаємопов'язані складові у поняття досягнення стану примирення. Ці складові як раз і повинні включати у себе психологічні і правові чинники у етапах досягнення примирення сторонами.

Так, звернувшись до тлумачного словника В. Даля, ми бачимо, що термін «примирення» означає мирити, припинити ворожнечу, дійти згоди обома сторонами [5, с. 710-711].

На думку відомого європейського експерта Ради Європи зі справ медіації і відомого правосуддя М. Райта, який розглядає досягнення примирення за допомогою медіатора і неодноразово висловлював правову позицію щодо взаємопов'язаності юридичних та психологічних складових у процесі медіації, а відтак вказував, що вірним шляхом характерним для справжнього, а не формального примирення є роздуми потерпілого та підозрюваного над тим, що відбулося та винесення для себе життєвих уроків [6, с. 227].

Ю. Цимбал як необхідну умову досягнення примирення виділяє подолання наявного психологічного конфлікту між суб'єктами кримінального провадження. Важливим елементом подолання конфлікту між потерпілим та підозрюваним (обвинуваченим) є відвертість та відкритість спілкування та обговорення проблем, демонстрація емоцій що у своїй сукупності буде підґрунтям побудови довірливих відносин між суб'єктами [7].

А. Гриб вважає, що поняття «примирення» означає зняття психологічної напруги, викликаної спором [8, с. 199].

Отже ми приєднуємося до думок науковців які вважають за необхідне доповнити і поєднати психологічні і правові чинники у процесі досягнення примирення, що повинне не лише спростити і як наслідок збільшити кількість юридичних компромісів у вигляді угоди, а й надасть можливість казати про реальне вирішення конфлікту між сторонами.

Серед психологічних чинників саме ступінь довіри чи недовіри, яку відчують сторони одна до одної, визначає у вирішальній мірі не тільки їх поведінку, а й розвиток ситуації в цілому. Вивчення інтересів сторін ще один важливий на нашу думку фактор який спонукає сторони замість погроз або поступливих пропозицій зосередитися на дослідженні інтересів сторін. Тільки визначивши зону взаємних інтересів або точки їх перетину, можливо прийти до взаємовигідного рішення.

Враховуючи викладене, ми вважаємо, що суперечності під час процесу переговорів щодо досягнення примирення виявляються в сильних негативних переживаннях учасників ситуації. За умов конфлікту люди по іншому сприймають реальність і можуть здійснювати дії, які для них не властиві. З точки зору юридичної психології необхідно звернути увагу на усвідомлення ситуації конфлікту її учасниками. Необхідно виокремити складові компоненти конфлікту, з'ясувати внутрішню позицію конфлікту, мотиви, реальні інтереси, які спонукають людину брати участь у злочині. А також важливо розуміти як сприймає конфліктну ситуацію кожна сторона конфлікту.

На нашу думку у багатьох випадках потерпіла особа хоче, щоб зрозуміли її почуття, проблеми, що виникли у неї в наслідок скоєного правопорушення, чим обумовлений її стан. Дані умови можливо спробувати досягнути шляхом професійної праці із поняттям сорому, але це дуже тонка грань яка полягає у засудженні правопорушення, а не самої особи яка його скоїла. У наслідок успішного результату із появою почуття сорому настає формування совісті (тобто

появи однієї із головних засад психології – свідомості).

Крім того без особистої зустрічі не можливо з'ясувати відношення сторін до конфліктної ситуації і наслідки які вона спричинила для всіх учасників, шляхи вирішення даної ситуації та проговорити умови за яких подібного більше не повториться. Перелічені дії які складають мету особистої зустрічі ще називають «Відновлювальними діями» у процесі яких відбувається вибачення, визнання несправедливості, рукостискання чи інші варіанти необхідні для вирішення конкретній ситуації. Наслідком проведення відновлюваних дій повинно стати відновлення у потерпілого почуття безпеки, подоланні психологічних переживань, стабілізації порушеного злочинном внутрішнього світосприйняття. Саме примирення на емоційному рівні, як правило, буде запорукою, заключення угоди яка задовольнить всіх суб'єктів. Самі ж умови на нашу думку правопорушнику слід сприймати скоріш як неминучу обставину, ніж постійно оцінювати їх щодо суворості або м'якості. Тому без здійснення «відновлювальних процедур» укладення угоди буде досить важким завданням і навіть якщо вона буде погоджена впевнитися у зниженні загальної напруги, отриманні почуття задоволення між сторонами не можливо.

З огляду на викладене можна чітко розподілити процес примирення на два етапи, до першого віднести емоційне досягнення стану примирення (здебільшого завдяки перемовинам), а до другого укладання угоди. Друге без першого може дати лише юридичне вирішення конфлікту, хоча інколи сторонам цього досить. Вразі якщо сторони які досягли обидвох етапів примирення, можливо казати, що вони починають розуміти і цінувати почуття, ідеї та інтерпретацію подій інших осіб, прощення один одного (яке на нашу думку має безпосереднє відношення до примирення) і як наслідок досягнення психолого-правового стану примирення.

Враховуючи викладене ми можемо запропонувати власне бачення засад які наявні у процесі психолого-правового примирення між сторонами конфлікту і які на

нашу думку необхідно розвинути та впровадити на законодавчому рівні. До таких засад ми віднесемо:

комунікативну – полягає у пошуку шляхів розв'язання конфлікту шляхом перемовин тим самим активізує соціальну взаємодію;

соціально-психологічну – настання конфліктної ситуації сприяє викиду негативних емоцій дещо знижує психологічну напругу в разі його належного вирішення;

інтегруючу – знаходження рішення, при якому враховуються і виконуються бажання обидвох сторін жодна з яких нічим при цьому не жертвує або особи навіть поступившись шляхом компромісу певними умовами не відчують цього;

розумності – процес вирішення конфлікту, формування умов угоди повинні будуватися на розумних для сторін і суспільства засадах;

відновлення – полягає у обов'язковому процесі перемовин сторін зазвичай за участі третьої сторони (посередника, медіатора) у результаті яких відновлюється почуття безпеки, долаються психологічні переживання;

свідомості - емоційне досягнення стану примирення, виникнення відчуття прощення, досягнення безконфліктного стану;

правову – укладання угоди між сторонами зміст якої повинен відповідати вимогам діючого законодавства і яка затверджується відповідним державним органом.

І нарешті запропонуємо загальне визначення поняття психолого-правового примирення.

Отже психолого-правове примирення це діяльність сторін угоди направлена на відновлення шляхом перемовин почуття безпеки, додання психологічних переживань, досягнення взаємного прощення і безконфліктного стану наслідком чого є підписання ініційованої суб'єктами примирення добровільної угоди яка не може суперечити закону, шкодити інтересам третіх осіб і повинна бути затверджена шляхом прийняття відповідного судового рішення.

З огляду на викладене, примирення в праві можна розглядати, з одного боку, як комплексний правовий інститут, який

об'єднує різні, передбачені чинним законодавством примирливі процедури, а з іншого - як особливий спосіб впливу на суспільні відносини, невід'ємною частиною яких є поєднання психологічних та юридичних елементів. Проблеми примирення в праві розроблені і вивчаються в основному з позиції галузевих юридичних наук і вимагає подальших поглиблених теоретичних досліджень. Зокрема, поняття психологічного примирення і юридичного хоча і взаємопов'язані між собою але різні за своєю сутністю, що обумовлює законодавця необхідність знаходження новітніх підходів для вдосконалення психолого-правової процедури примирення.

Висновки

На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, про необхідність приділення уваги інституту примирення саме з точки зору юридичної психології, поєднання психологічних та правових елементів поняття примирення у єдине ціле як двох невід'ємних складових та потребу запровадження у нашій країні інститутів відновного правосуддя (медіація, організацій які будуть займатися врегулюванням приватних конфліктів). А тому, як показує дослідження існує необхідність як у запровадженні окремих Законів які будуть регламентувати примірювальні процедури так і у доповненні, уточненні існуючих юрисдикційних норм, а відтак і у нових наукових пошуках з даної тематиці.

Література

1. Берман Г., Аннерс Е. Історія європейського права. пер. зі швед. 1994. С. 13-14.
2. Гриб А. М., Михайлов О. М. Становлення та розвиток інституту примирення на українських землях (IX ст.— 1917 р.). Монографія. 2018. 201 с.
3. Access to Justice Final Report by the Right Honourable the Lord Woolf, Master of the Rolls, July 1996. URL: www.dca.gov.uk/civil/final/index.htm (дата звернення: 4.03.2021).
4. Mustill M. Arbitration: History and Background, *Journal of International Arbitra-*

tion, Kluwer Law International, 1989. Vol. 6. Issue 2. P. 43–56.

5. Даль В. І. Тлумачний словник великоруської мови. Сучасне видання в 4-х т. 2003. Т. 3. 1145 с.

6. Райт М. Восстановительное правосудие – путь к справедливости. Симпозиум. [пер. с англ.]. К. Издатель Захаренко В. А. 2007. С. 304.

7. Коваль К. П., Коваль А. К. Врегулювання кримінально-правового конфлікту. *Юридичний вісник України*. 2016. URL: <https://yvu.com.ua/vregulyuvannya-kryminalno-pravovogo-konfliktu/>

8. Гриб А. М. Примирення у кримінальних справах: Український історико-правовий досвід. Репозиторий Національного університету «Одеська юридична академія» 2013. С. 196-199.

***Viktor Koshchynets, Galina Plyasun* CONCEPTS, PSYCHOLOGICAL AND LEGAL PRINCIPLES OF RECONCILIATION IN LEGAL PSYCHOLOGY AND THEIR HISTORICAL ORIGINS**

The article examines the problematic issues that arise in the jurisdictional processes of our country during the application of the institution of reconciliation. Historical periods of change of reconciliation depending on psychological and legal criteria which are necessary and implemented by a civilization at various stages of its development are cited.

Attention is also paid to giving the legislator the advantage of the legal component in the regulation of reconciliation processes, and ignoring the psychological factors that the process of achieving a state of reconciliation must meet. That is, it emphasizes the existence of legal regulation of the institution of reconciliation, which is present in jurisdictional processes, and the actual lack of psychological mechanisms that would allow the parties to achieve a conflict-free state, and thus talk about the onset of real reconciliation. Given this state of affairs, it is concluded that currently only a de facto legal reconciliation is achieved, which consists in obtaining a legal decision on this, without finding out from the

parties the purpose of reconciliation, without carrying out renewable procedures with them. As a result, we can say that there are two common components of the concept of reconciliation, the first of which includes the emotional achievement of a state of reconciliation (mostly through negotiations), and the second includes conclusion of an agreement. In our opinion, the second without the first can only give a legal solution to the conflict.

The general criteria of our legislation, according to which it is possible to achieve reconciliation in the jurisdictional process, are analyzed, the general definition of formal and legal reconciliation in jurisdictional processes is offered. In addition, the opinions of scientists on the combination of psychological and

legal elements of reconciliation are studied. As a result of the analysis, it is proposed to identify clear principles necessary for achieving a psychological and legal state of reconciliation (in our notion of a conflict-free state). Given the content of the proposed principles, a proposal is made for a general definition of reconciliation that combines psychological and legal elements such as restoring a sense of security, overcoming psychological experiences, achieving mutual forgiveness and a conflict-free state and only then signing a legal agreement.

Key words: *legal reconciliation, psychological reconciliation, conflict-free state, reconciliation in the jurisdictional process, the concept of reconciliation.*

